

MODERN ORTA DOĞU'NUN OLUŞUMU

Muammer GÜL¹

GİRİŞ

Medeniyetler kadim zamanlardan beri üzerinde kuruldukları coğrafyaları merkez alarak dünyaya bakan bir coğrafi tanımlama ile ifade edilmiş, her coğrafi mekân bir medeniyetin havzasını teşkil etmiştir. Bu tanımlamada kimi zaman çöl, bozkır, bir nehir veya bir iç deniz, kimi zaman ise okyanus veya semavî dinlerin tasvir edildiği coğrafyalar merkez rolü oynamıştır².

Şöyle bir geriye dönüp baktığımız vakit Eski Yunanlılar Ege merkezli bir bakış açısına sahip iken, Roma Akdeniz'e, Türkler ve Moğollar ok atan toplulukların coğrafyası olan bozkırlara dayalı bir mekân idrakine sahip olmuşlardır. Büyük İskender, Mezopotamya-Mısır-Hint coğrafyasının sentezinin oluşturduğu bir coğrafi idrake, Persler Avesta'yı esas alan bir coğrafyayı esas alırken Çinliler "orta vaha devleti" dedikleri bir coğrafyayı esas almışlardır. Nasıl Araplar bir *çöl medeniyeti* nitelemesini nasıl hak etmişlerse, bugün Amerika Birleşik Devletleri açısından da "açık denizler" Arapların çölüne benzer bir role sahip olmuştur³. Ve yine çöllere nasıl tarih boyunca Arapların yayılma ve savunma sistemlerinde bir rol oynamışsa, bugün ABD'nin *Yeni Dünya Düzeni* projeleri çerçevesindeki küresel hakimiyetinin yayılma, müdahale ve savunma sistemi bu açık ve kapalı deniz havzalarına dayanmaktadır. Dinler açısından da farklı bir tablo söz konusu değildir. Her dinin veya inancın bir coğrafyası olduğu gibi her coğrafyanın da bir dini veya inancı olmuştur. Musevîlik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi dinler de ortaya çıktıkları coğrafyayı merkez alan ve oradan dünyaya bakan bir coğrafya idrakine sahip olmuşlardır. Roma'nın Mare Nostrum'u, Yunanlıların Megalo İdea'sı ve Yahudilerin Arz-ı Mevud'u da böyle bir mekan algılamasının ifadesidir.

Milletlerin kendi eksenlerinde oluşturdukları bu mekan algılaması, bütün medeniyetlerde ortak bir payda olan, *ben* ve *öteki* ayrımı ile ifade

¹ Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Adıyaman. glmuammer@yahoo.com

² Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, Çev. Ufuk Uyan, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 62-83; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2000, s. 78.

³ Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 78; Muammer Gül, "From the Window of Local History Turkish-American Relationships: Harput and Rahika Novels", *The History of American - Turkish Relations: 1833-1989*, İstanbul - Şanlıurfa, 5-8 Haziran 2006, s. 9.

edilmiştir⁴. Hegel'in Dünya tarihini Avrupa merkezli tanımlaması ile birlikte bugün Avrupa'nın dışındaki eski dünyanın Orta Doğu, Yakın Doğu, Uzak Doğu ve Merkezî Asya olarak adlandırılması batı medeniyeti merkezli bir mekan algılamasının hala devam ettiğini göstermektedir. Burada şu farkı söylemek lazımdır ki, batının *öteki*'ni tanıma ve tanımlama gibi bir çabası varken İslam dünyasında, seyyahlar ve coğrafyacılar tarafından, mükemmel bir mekan olarak tasvir edilen *memleket*'in yani darü'l-İslam'ın dışındaki dünyayı tanıma ve tanımlama geleneği oluşmamış, öteki sorgulanmamıştır. Ancak Müslüman dünyasının da var olan böyle bir mekan algılamasında siyasî mekanın merkezi Bağdat şehridir. Öyle ki, Bağdat XI. yüzyıldan sonra dinî, siyasî ve medeniyet merkezi olma özelliğini kaybetmesine rağmen XIV. yüzyıl ortalarında seyahatnamesini yazan İbn Batuta'ya kadar hala İslam'ın başkenti, cennet şehri, halifelerin evi ve alimlerin mekanı olarak tasvir edilmektedir⁵.

Müslümanlardaki bu mekan algılaması geleneksel yapısıyla XVI. yüzyılda dünya haritasında çok köklü değişikliklerin olduğu bir çağda hala devam etmekteydi. 1500'li yıllarda Batılı denizciler dünyayı birleştirmek için seferler düzenlediler ve insanlık tek bir toplum halinde birleşti. Ancak bu dünyayı tek bir merkezde birleştirme girişimi hiç de yeni değildir. XVI. yüzyıl başındaki Avrupa tecrübesine gelinceye kadar birçok tecrübeler yaşamıştır. XV. yüzyıl başında dünya hakimiyeti düşüncesi hala geleneksel *kara mantığına* dayanan Timur, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'i küçük düşürmek için "*kayıkçı Türkmen oğlu*" tabirini kullanırken yerkürenin kararlarına hakim olmakla dünya hakimiyetini kuracağına inanıyordu ve Osmanlı'nın aynı gaye için bunu denizlere teşmil etmesini anlayamamıştır. Ancak Osmanlı İstanbul'u payitaht haline getirip denizciliği devletin esas dayanaklarından biri haline getirmekle birlikte eski dünyanın iç denizlerini aşamamıştır. Yeni Çağ'a asıl damgasını vuran okyanuslarla dünyayı birleştiren ve uluslar arası ticareti karalardan ve iç denizlerden okyanuslara kaydıran Avrupa olmuştur. Batının okyanuslardan dolaşarak Müslüman alemini ve dünyayı arkadan çevirmesi karşısında Osmanlı aydınlarının haykırışları Osmanlı Devleti'ni büyük projeleri gerçekleştirmeye itmiş ise de

⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s. 97-98; Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 62-65; Lev N.Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, çev. D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 40-41.

⁵ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2000, s. 316; Houari Touati, *Ortaçağda İslam ve Seyahat: Bir Alim Uğraşının Tarihi ve Antropolijisi*, çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul 2004, s. 242-244.

ne yazık ki bunlar ancak proje safhasında kalmıştır. Bunlar Osmanlının kaçırdığı büyük fırsatlar hanesine yazılırken aynı zamanda Osmanlının Yeni Çağı ıskalaması anlamına da gelmekteydi.

XVI. yüzyıl başındaki Batılı deneyimine denk düşenlerden biri de Timur'un yolundan giden İmparator Babür'ün dünyayı bir merkezden yayılarak birleştirme düşüncesi idi. XVI. yüzyıl sonuna kadar *step*, insan ilişkilerinde tuzlu denizden çok daha iyi bir ulaşım yoluydu. Bu susuz denizin *step*-kalyonları *develer*, *step*-kadırgaları *atlar*, *step*-limanları ise karavan *şehirleri* idi. Bunlar XVI. yüzyıla kadar dünyayı birleştiren araçlardı. Buna göre Babür'ün Ferganası merkezi noktadaydı. Oysa Batılılar dünya haberleşmesinin ana ortamı olarak *step*'in yerine okyanusu kullanarak büyük bir devrim yaptılar. *Step* limanları, atın ve devenin yerini alan okyanusta yüzebilen gemiler sayesinde kullanılmaz bir hale geldi ve daha Babür'ün hayatında bu merkez ani bir atlayışla Sevilla, Lizbon ve Londra'ya kayacak, daha sonra da New York'ta karar kılacaktır. Günümüzde ise, yüzen adalar olan uçak gemi filoları ile hava gücünün yanında okyanuslar hala yerini korumaktadır⁶. Aslında sadece ben merkezli tarihi yorumlamada değil aynı zamanda onunla birlikte harita çizimleri ve haritacılıkta da bu anlayışın hakim olduğu bilinmektedir.

Yerküremizin haritasını çizenler her dönemde merkez olarak kendilerini almışlar, coğrafyaları adlandırma ve tanımlamayı da kendi medeniyet dairelerine göre yapmışlardır. Bundan dolayı bugün coğrafyaların kimliğinin bir yönüyle aldıkları adlarda gizli olduğunu ve her coğrafi adın bir kimliği ya da bir medeniyete aidiyeti temsil ettiğini söyleyebiliriz. Öyle ki, coğrafyaların aldığı isimler ve bazen bu isimlerde yapılan değişiklikler uluslar arası rekabet ve ilişkilerin konusu olabilmektedir. Bugün geniş manası ile Yakındoğu coğrafyasının şekillenmesinde önemli bir yeri olan yerbilim haritacılığının başlangıcı, 18. yüzyılda Fransa ve Britanya'dır. Ve o günden bugüne buna ilgi duyanlar da güçlü devletler olmuştur. Afrika'da haritacılığın geliştiği bölgeler İngiliz ve Fransız sömürge topraklarıdır. Haritacılığın başlangıcında Britanya'yı temel alan sınıflandırma, dünyaya neredeyse emperyalist bir tavırla dayatılmıştır. Yerküreyi bir tür imparatorluk, her haritası yapılan bölgeyi sanki imparatorluğa katılan bir bölge olarak gören bir anlayış hâkim olmuştur⁷.

⁶ Toynebee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 57-64, 82-83; A.Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1981, s. 126-128.

⁷ David Oldrayd, *İnsan Düşüncesinde Yerküre*, çev. Ülkün Tansel, Tubitak, Ankara 2004, s. 111, 165-188.

1. Orta Doğu Kavramının Serüveni

Bugün geniş anlamıyla İslam alemini kapsayan, dar anlamıyla ise bu bölgenin herhangi bir kısmı için kullanılan Orta Doğu kavramı, İslam ülkelerini kapsamasından dolayı ilk çağrışımı İslam'dır. Ancak kelimenin en az İslam kadar diğer çağrışımı da Batı'lı olmasıdır. Yaklaşık bir asırdır dünya siyasi literatüründe yerini almış olan Orta Doğu kavramı ne zaman ve hangi ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmıştır? Kavram Coğrafi, siyasi, kültürel, ekonomik ve jeopolitik bakımdan hangi manaları içermektedir? gibi soruların cevabı bize bu kelimenin siyasi literatürdeki yeri hakkında bilgi verecektir.

Evvela şunu belirtelim ki, 20. asrın başlarında kelime Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade için kullanılıyordu. Ancak bugünkü boyutları ile İngiltere tarafından şekil verildiği görülmektedir.⁸ Yani kelime I. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni yapılanmanın etiketi olarak ifade buluyordu. I. Dünya Savaşı öncesindeki durum hakkında nasıl bir kavramlaştırma vardır dediğimiz zaman karşımıza gerek coğrafi ve gerekse siyasi olarak daha geniş bir kavram olan "Yakın Doğu" kelimesi çıkmaktadır.

Yakın Doğu kelimesi oldukça eski olup, kökeni ilk Avrupa keşiflerine kadar gider ve "Uzak Doğu"dan ayırmak için kullanılmıştır.⁹ Aslında İngilizler dünya üzerindeki hakimiyetleri ile ilgili olarak Avrupa'dan Asya doğusuna kadar olan uzaklıkları, belirli bölümlere ayırmak suretiyle bölgesel olarak tanımlanmışlardır. Bunlardan birincisi, Fırat ve Dicle nehirlerinin vadilerinden geçen hattır. Avrupalı coğrafyacılar birinci hattın batısında kalan toprakları "Yakın Doğu" (Near East), bu hatla Seylan-Burma hattı arasını "Orta Doğu" (Middle East), bu hattın daha doğusundaki coğrafi alanları da "Uzak Doğu" (Far East) olarak kabul etmişlerdir.¹⁰ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Yakın Doğu denildiği zaman Osmanlı Devleti'nin çoğunlukla hakim olduğu ve etki alanı içine aldığı coğrafyayı ihtiva etmektedir. Zaten I. Dünya savaşına kadar bir Orta Doğu meselesi değil bir Yakın Doğu meselesi vardı. Özellikle Orta Doğu deyiminin yaygın kullanışı ve Yakın Doğu kavramının yerini alması II. Dünya savaşı sırasında oldu. II. Dünya savaşında Süveyş Kanalı ve çevresinin önem kazanması İngiltere'nin Orta Doğu komutanlığını Kahire'ye taşımasına

⁸ David Fromkin, *Barişa Son Veren Bariş*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1993, s. 218.

⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1990)*, İmge Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul, 1991, s.46-47.

¹⁰ Muzaffer Erendil, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, T.C. Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 5.

sebeptir. Avrupa cephesi ve Balkanlar'daki hareketlerin desteği Kahire'deki karargahtan yönetilince Orta Doğu kavramı yerleşmeye başladı.¹¹ Bu değişiklikte I. Dünya Savaşı sonunda Kafkasya'nın Sovyetler tarafından işgal edilmesi Balkanlar'ın yeni bir yapılanmaya girmesi ve daha sonra Türkiye'de Nato'ya katılması yeni bir tanımlamayı gerektirmiştir.

Yakın Doğu, Uzak Doğu ve Orta Doğu gibi kavramlar aslında batılı devletlerin özellikle İngiltere ve ABD'nin tamamen kendi politik, ideolojik ve akademik maksatları doğrultusunda icad ettikleri kavramlardır¹² ve coğrafi bir bölgeden çok ideolojik bir alanı, yani İslam alemini kastetmek için kapsamı gibi muhtevasının da kendilerinin belirlediği kavramlardır.¹³ Gerek zaman ve gerekse mekan olarak istenildiği kadar daraltılıp genişletilen daha doğrusu Batının Şark Meselesi ile aynı zemini paylaşmaktadırlar. Öyle ki, Batılılar Viyana'dan Çin Seddi'ne, İslam'ın doğuşundan bugüne kadarki bir çerçevede istedikleri bir alana ve zamana bu etiketleri vurarak meseleleri ele almışlardır.

Orta Doğu, stratejik, jeopolitik, ekonomik ve siyasi boyutları ile dünyanın sadece maddi enerji deposu değil, aynı zamanda manevi enerji deposu olma özelliğine de sahiptir.¹⁴ Ancak bu genişlik Orta Doğu teriminin tanımı, kapsamı ve muhtevası açısından farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanında Orta Doğu sınırlarının çizilmesinin zorluğu, bölgenin belirgin bir coğrafi birim olmasından kaynaklanmaktadır. Anlamı Batı Avrupa gibi coğrafi değil, Batı gibi siyasi ve kültürel unsurlar tarafından belirlenmektedir.¹⁵ Yani kavram coğrafi değil siyasidir. Bütün bunlara rağmen Orta Doğu neresidir denildiği zaman bu boyutlar ışığında belli sınırlar ve izahlar yapmak mümkündür. Amerika ve İngiltere kaynaklarında "Arabistan ve Hindistan arasındaki bölge"¹⁶ olarak tanımlanırken, bir diğer tanıma göre; kuzeyde genel olarak Mümbit Hilal adıyla meşhur Mezopotamya, Suriye, Filistin ve bunlarla bitişik çöllerle, doğu ve güneyde Basra körfezi ve Hint Okyanusu, batıda ise Kızıldeniz ile çevrilidir.¹⁷ Bunun yanında bütün İslam coğrafyasını içine alacak şekilde İslam alemini ifade etmek için de

¹¹ Erendil, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, s. 6.

¹² Nabi Avcı; "Türkiye'de Orta Doğu Araştırmaları Neden Bu Kadar Yetersiz?", *Türkiye Günlüğü*, s. 14, Mart 1991, s. 98.

¹³ Süleyman Uludağ, "Araplar'da İnanç ve İdeoloji Hareketleri", *Türkiye Günlüğü*, s.14, Mart 1991, s. 38.

¹⁴ Mustafa Çalık, "Orta Doğu Üzerine Cengiz Çandar İle Mülakat", *Türkiye Günlüğü*, aynı sayı, s.84.

¹⁵ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 46.

¹⁶ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 218.

¹⁷ Ethem Ruhi Fırlı; "Orta Doğu'da İslam", *Türkiye Günlüğü*, s. 14. Mart 1991, s. 5.

kullanılmaktadır¹⁸ ki bu coğrafi tanımlamanın yanında kültürel ve bir kimlik tanımlamasını da ifade etmektedir. Dar anlamda siyasi bir tanımlama ise bizi daha çok başlangıçta Yahudi-Arap ve Hristiyan-Arap çatışmalarına sahne olan ihtilafli bölgelere götürmektedir.¹⁹ Bu da merkezi Filistin ve Lübnan olmak üzere Mısır ile İran arasındaki bölgelerdir.²⁰ Orta Doğu sadece Mısır, İsrail, İran, Türkiye ve Asya'daki Arap devletleri değil, aynı zamanda Batı Türkistan ve Afganistan'dır. Başka bir deyişle İngiltere'nin Napolyon savaşlarından başlayarak Hindistan yolunun önce Fransa'nın daha sonraları Rusya'nın saldırılarından korunmak için savaştığı bütün bölgedir. İngiltere'nin bu çabası Büyük Oyun diye adlandırılmıştı.²¹

Bütün bu tanımlara rağmen, Orta Doğu kavramı, Orta Doğu üzerinde çıkarları olan devletlerin çıkar esasına göre kazandığı bir boyutla sınırlar çizilmektedir. Bu sınırlar adeta bir Orta Doğu değil, birkaç Orta Doğu görünümü vermektedir. Bu farklı Orta Doğu kavramlarının ortak çağrışımı da hiç kuşkusuz istikrarsızlık, bölünme ve çatışmadır. Orta Doğu'da jeopolitik, ekonomik ve kültürel bölgelerin hemen yanında daima çatışma, bunalım ve istikrarsızlık kapı komşu olmuştur. Denilebilir ki, Orta Doğu'nun bütün boyutlarıyla örtüşen ve kavramın ruhunu oluşturan bunalım, savaş ve istikrarsızlıktır. Bir Orta Doğulu için Orta Doğu kavramı bir meçhuldür. Daha düne kadar Beyrut'tan Şam'a pasaportsuz giden bir kişi için bir İngiliz memurun masa başında çizdiği sınırların mantığı ne olabilir? Bugün bile Kudüs sokaklarında, Araplar'a; "bizlerden memnun değilsiniz. Bugünkü Arap devletlerini de istemiyorsunuz, ne istiyorsunuz?" diye soran İsrail cumhurbaşkanına "Biz Osmanlıyı arıyoruz" diyen bir halkın vicdanında Orta Doğu kavramının ne ifade edebileceğini sormaya gerek var mıdır? Bütün bunlardan şu sonuç çıkar: Orta Doğu, Batı için Orta Doğu'dur.

2. Orta Doğu'nun Sosyolojisi

Orta Doğu bugün dini yönden ezici bir İslami üstünlüğe sahiptir. Bununla birlikte başta Hristiyanlık ve Musevilik olmak üzere diğer dinler de yaşamaktadır. Bundan dolayı bu ezici İslami üstünlüğe rağmen dünyanın en büyük enerji deposu ve bütün dünyanın baktığı bir nokta olmuştur.

Bu üç büyük dinin, mezhepler ve aile grupları şeklinde yayıldıkları görülmektedir. Müslümanlar arasında Ehl-i Sünnet çoğunluk teşkil etmesine rağmen, İran'da çoğunluğu olmak üzere Lübnan ve Basra bölgesinde Şii'lik,

¹⁸ Davut Dursun, "Orta Doğu Sosyolojisi", *Türkiye Günlüğü*, s. 14, 126.

¹⁹ Ukudağ, "Araplar'da İnanç ve İdeoloji Hareketleri", s. 38.

²⁰ Avcı, "Türkiye'de Orta Doğu Araştırmaları", s. 98.

²¹ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 2.

Umman ve Kuzey Afrika'da Haricilik, Arabistan'da Vahhabilik, Anadolu ve Suriye'de Alevilik, İran ve diğer bazı ülkelerde Bahailik, Ürdün ve Lübnan'da Dürzilik ile Irak ve çevresinde Yezidilik gibi mezhep ya da topluluklar bulunmaktadır. Orta Doğu'daki İslami tabloyu tamamlayabilmek için tasavvufi hareketten de bahsetmek gerekiyor. İslam aleminin aşağı yukarı tamamında birçok tarikatlar yayılmıştır. Sudan ve Kuzey Afrika'da son asra kadar bu bölgenin siyasi tarih ve bağımsızlık hareketlerinde tarikatların önemli tesiri olmuştur.²² Türklerin gerek İslamiyet'i kabul etmelerinde ve gerekse Orta Doğu'ya göç etmelerinde tarikatlar birinci derecede oynamışlardır.²³ Dolayısı ile Türklerin yaşadığı coğrafya adeta "tasavvufi bir coğrafyadır". Şunu söyleyebiliriz: Vahhabilik, Haricilik, Karmatilik, gibi radikal hareketlerin olmadığı coğrafyalarda yani ılımlı coğrafyalarda tasavvuf da yayılmıştır. Burada diğer önemli bir husus, Orta Doğu'daki radikal hareketlerin siyasi şiddet ve katılığa dayanmış olmasıdır. Bugün Orta Doğu'daki siyasi şiddetin temelleri 8. asırdaki Harici ve Şii zihniyeti ile 18. asırdaki Vahhabiliğe dayanırken tasavvuf hareketleri açısından bakıldığı zaman bile, Anadolu ve Türkistan'dan daha katı bir tarikat geleneği dikkat çekmektedir.²⁴ İslam mezhepleri açısından baktığımızda dahi ılımlı ve liberal olan Hanefiliğe rağmen daha katı bir anlayış sergileyen Hanbeli, Maliki ve Şafi gibi mezhepler oldukça yaygındır. Osmanlı hakimiyeti ile birlikte özellikle Suriye gibi bazı bölgelerde Hanefilik mezhebi diğerlerine rağmen daha fazla kabul görmüş ve Şafi, Hanbeli ve Malikilerin sayılarında azalma görülmüştür.²⁵

Hıristiyanlar da birçok mezhepten meydana gelmektedirler. Bu mezheplerin gittikçe sayıları azalan bir kısmı Doğu kiliseleri dediğimiz Kıpti, Süryani, Nasturi ve Maruni gibi mezhepler olup özellikle Mısır, Lübnan, Suriye ve Irak gibi ülkelerde dağılık olarak yaşamaktadırlar. Aynı coğrafyada Ortodoks mezhebi diğerleri üzerinde baskı ile yayılmıştır. Orta Doğu'daki bu inançlar İslam'ın yayıldığı dönemde hakim olmasına rağmen İslamiyet hızla yayılınca bunlar aynı toprakların azınlıkları durumuna

²² M. Ben Cheneb; "Senusi", *İA.*, C. 10, İst., 1998, s. 500; Enriko Carulli; "Mehdi", *İA.*, C. 7, s. 481-482; J. Walker; "Mehdi Ubeydullah", *İA.*, C. 7, s. 483.

²³ Muammer Gül; "Tasavvuf Hareketi ve Türkler Arasında Yayılması" *TDTD*; S: 76, Nisan 93, s. 20-21.

²⁴ Çalık, "Orta Doğu Üzerine Cengiz Çandar İle Mülakat", s. 88.

²⁵ David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri*, Yöneliş Yay., İst., 1993, s. 72.

gelmişlerdir.²⁶ Filistin, Lübnan başta olmak üzere Mısır ve Bağdat gibi bazı şehirlerde Musevilik ve onun bir kolu olan Samirilik yaşanmaktadır.

İslamiyet'in Orta Doğu'da yayılmasından bugüne kadar geçen zaman içerisinde, Kuzey Afrika da dahil olmak üzere nasıl din bakımından İslam ezici üstünlüğe kavuşmuşsa, dil bakımında da Arapça aynı üstünlüğe kavuşmuştur. Arkasından Türkçe ve Farsça en çok konuşulan dillerin başında gelmektedir. Bu üç büyük dilin dışındakiler ise ancak mahalli olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Arami ve Kıpti gibi eski kültürlerin kalıntıları olanlar, gittikçe azalmakla beraber, gayr-i Müslimler arasında daha çok bir ayin dili olarak varlıklarını sürdürüyorlar. Berberi dili ise yazılı geleneği olmadığı için devamlılıktan ve istikrardan mahrumdur. Yahudi azınlıkların din ve kültür dili olarak bugüne kadar gelen İbrani dili ise büyük bir yazılı geleneğe sahip olması Musevi dininin dili olması hasebiyle İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte milli bir dil şeklini almıştır. Ayrıca Türkiye, İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerde yaşayan Kürtlerin konuştuğu Kürtçeyi sayabiliriz. Kısaca İran'ın batısından Atlantik'e kadar olan geniş coğrafya içerisinde Irak ve Suriye'de konuşulan Arami, Mısır'daki Kıpti, Süryani ve Nesturi gibi diller sadece ayin dili olarak kalabildiler.²⁷

Orta Doğu bugünkü siyasi yapıya I. Dünya savaşı sonundaki düzenlemelerle kavuştu. Bu siyasi yapılanma iki ana gruba ayrılmaktadır: Bunlardan birinci S. Arabistan, Umman, Katar, Ürdün, BAE, Bahreyn, ve Kuveyt gibi ülkelerdir. İkinciler ise Mısır, Irak, Yemen ve Suriye gibi tek partiye dayalı otoriter sistemlerdir. Üstteki bu iki siyasi yapılanmanın her ikisi de aynı siyasi tabana sahip olduğu için tarih, dil, din, kültür ve coğrafya gibi bir devletin varlık sebebi olan unsurların farklılığı söz konusu değildir. Onun içindir ki, Orta Doğu'daki siyasi sınırların bir karşılığı yoktur.

Orta Doğu'daki bu siyasi sistemlerin genel karakteri açık bir şekilde yönetim kadrosu ile yönetilen halklar arasındaki derin uçurumun varlığına işaret etmektedir. Sömürge veya manda dönemlerinde yabancı siyasi seçkinlerce yönetilen toplumlar, onların ülkelerine dönmelerinden sonra sömürgecilerle işbirliği halinde olan, Batılı bir eğitimden geçirilmiş ama halkına yabancı seçkinler tarafından yönetilmektedirler. Yeni devletin politik seçkinlerinin aile tabanlı olması monarşi yönetimlerine, grup tabanlı olması askeri yönetimlere yol açmıştır. Bazı ülkelerde ise karizma veya ideoloji yoluyla gücü ele geçiren bireylere rastlanmaktadır. Diğer taraftan siyasi

²⁶ Bernard Lewis, "Yakın Doğu Haritası", çev.: Selenga S. Gökgöz, *Türkiye Günlüğü*, Mart, 1991, s. 31.

²⁷ Commins, *Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri*, s. 17.

katılımın son derece sınırlı olmasından dolayı politik katılım yerini politik şiddete bırakmaktadır.²⁸ Aslında Orta Doğu'da siyasi kültür açısından halk geleneksel İslam siyasi kültürü temsil ederken yönetici kadroyu totaliter, ırkçı ve laikçi temele dayanan bir düşünce temsil etmektedir. Afganistan ve İran devriminden sonra radikal dini hareketlerin tarihteki Selefî, Haricî benzeri kodlara dayalı olarak taban bulması bu hayal kırıklığının bir sonucudur. Orta Doğu ülkelerinin siyasi istikrarsızlıklarının temelinde bu unsur yatmaktadır. Arap devletleri içerisinde monarşilerin tek parti ideolojileri ile idare eden ülkelere göre daha huzurlu olmasının sebebi budur. Çünkü monarşilerin siyasi kültür açısından tabana daha yakın olan bir İslami hassasiyetleri vardır.

Şu da bir gerçektir ki, her ne kadar Arap Orta Doğusunda dil, inanç ve etnik yapı aynı ise de bazı bölgelerde tarihi çok eskilere dayanan farklılıklar görülebilmektedir. Bu bölgeler Mısır, Suriye, Irak ve Yemen gibi Arap coğrafyasının ağırlık merkezi olan bölgelerdir. Bu bölgeler İslamiyet öncesi dönemlerde Arap dünyasının dış dünyaya açık kapılarıdır. Irak'ın Mezopotamya ve İran ile Suriye'nin Roma, Bizans ve Avrupa ile aynı şekilde Mısır'ın Akdeniz havzası ile kapı komşu olmasının yanında Yemen de Pers, Habeş ve daha sonraları Avrupa ile temas noktasında olmasının göz ardı edilmemesi lazımdır. Bu farklılık İslami dönemde bile farklı bir kisse ile devam edebilmiştir.

Dört Halife Devri'nin hemen arkasında Hilafet için başlayan mücadelenin Suriye, Irak ve Hicaz merkezli bir rekabete dönüşmesi bu arka plan ile ilgilidir.²⁹ Onun için Arap dünyası öyle zannedildiği gibi tamamen monolitik olmaktan uzaktır. Ama bugünkü gibi tamamen suni olarak bölünmenin de bünyeye uymadığı ortadadır. Sonuç olarak Modern Orta Doğu'nun oluşumunu izah ederken Arap Milliyetçiliği ve eyleminin dayandığı sosyolojik zemini iyi bilmemiz gerekmektedir. Zira tarihi süreci doğru öğrenmemiz başka türlü mümkün değildir.

3. Arap Bağımsızlık Hareketi

Arap Milliyetçiliğinin gerek dayandığı kaynaklar itibariyle ve gerekse gelişme süreci içerisindeki etkilenmeleri açısından birçok boyutları vardır. Bu farklı boyutlar yukarıda bahsettiğimiz monarşi tek-parti ideolojisi gibi

²⁸ Dursun, "Orta Doğu Sosyolojisi", s. 57-58.

²⁹ Ömer Kürkçüoğlu, "Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1918)", *AÜSBF Yayınları* Ankara 1982, s. 110; Commins, *Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri*, s. 87; Muammer Gül, *İslam Aleminde Mehdilik Düşüncesinin Doğuşu* (Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü'nde Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1992, s. 66-67,108.

siyasi yapılanmaları ortaya çıkarmıştır. Bunlardan monarşiler Arap bağımsızlık hareketinde fikri anlamda değil, eylem olarak katkıda bulunmuşlar ve Batının daha çok teknik yardımını almışlardır. Bundan dolayı da bu coğrafyanın devletleri geleneksel monarşiler olarak ortaya çıkmışlardır. Şimdi eylemden ziyade fikri gelişmelerin şekillendirdiği Arap milliyetçiliği üzerinde duralım.

Arap milliyetçiliğinde temel unsur Batılı fikir ve anlayışların meydana getirdiği etkidir. Bu temas önce Kuzey Afrika'nın Avrupa devletleri tarafından istilası ile başlamıştır. Fransa'nın Cezayir ve Mısır'ı işgali ve arkasından Mısır'daki reformlar Arap milliyetçiliğinin doğuşunda Mısır'a merkezi bir rol vermiştir. Diğer taraftan Osmanlı topraklarında çok gerilere giden bazı hoşnutsuzluklar devlet zayıfladıkça ve yönetim bozuldukça hem artıyor hem de su yüzüne çıkma cesareti gösteriyordu. Büyük devletlerin dış müdahaleleri iç hoşnutsuzlukları kışkırtıyordu. Ayrıca Batılı fikirlerin etkisindeki Tanzimat devri Osmanlı aydınları ve onların reformlarının kurduğu köprü Arap uyanışı açısından kayda değer bir etki olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılı devletlerin sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetleri ile Hristiyan arapların tutumunu da unutmamak lazımdır. Son safhada ise Türk milliyetçiliğinin etkisini saymamız gerekmektedir. Bütün bu sebeplere, 19. Asrın üçüncü çeyreğinde ortaya çıkan Fransız İhtilal fikirlerinin³⁰ tabii etkisi, motor görevi yaptı.

Ancak Batılı fikirlerden evvel de Arap uyanışının başlangıcını oluşturan ve Arap ulemasını etkileyen akımlar vardı. Bunlardan ilki 1744-1818 yılları arasında ilk çağdaş ıslahat hareketi olan Vahhabiliktir. İkincisi ise, 13. asırda yaşamış olan Şamlı alim Ahmet b. Teymiyye'nin fikirlerini canlandıran Bağdat'lı Alusi ailesinden gelen ulemadır.³¹ 19. asırda ortaya çıkan Senusi hareketini de zikredebiliriz. İslam aleminin geri kalmışlığını ve içine düştüğü bunalımı sorgulayan her üç dini hareket de bir bakıma Arap bağımsızlık ruhunun ilk kıvılcımları olmuşlardır.

Arabistan Yarımadasında ortaya çıkan Vahhabi hareketi dışarıdaki bölgeleri ve özellikle Arap milliyetçiliğinin merkezleri olan Suriye ve Mısır'ı (Mısır'daki Reşid Rıza'nın önderliğindeki Selefî hareket hariç) pek etkilememiştir. Bunun başlıca sebepleri, ulemanın geleneksel din anlayışı, Vahhabilerin şiddet hareketleri ve bir Necd aşiretinin hakimiyetini

³⁰ Hamit İneyet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, çev. Hicabi Kırlangıç, Yöneliş Yay., İst. 1991, s. 8-9-10; Kürkçüoğlu, "Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri", s. 13-14.

³¹ Commis, *Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri*, s. 44; İneyet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, s. 22.

kabullenmemeleridir.³² Her ne kadar Vahhabilik genel bir kabul görmemişse de Halifeliğin Osmanlılığını reddetmeleri ve onun Araplara ait olduğunu iddia etmeleri ile birlikte geri kalmışlık ve yozlaşmanın Türklerden kaynaklandığını yerleştirmeyi başarmışlardır. Hilafetin Araplığının bir başka boyutu da İngiliz aristokrat W. Blunt'un görüşüdür ki, Araplar arasında yayılmıştır. Vahhabilikten Tahtavi Taha Hüseyin'e kadar Araplar özellikle Mısır'ın geri kalmışlığının günahı Osmanlı'ya çıkarılmaktadır.³³

İslam'ın yeniden yorumlanması çalışmaları ile Arap bağımsızlığının temellerini oluşturan ıslahatçı ulema içerisinde üzerinde en fazla durulması gereken şahsiyet Emir Abdulkadir Cezayiri (1807-1883)'nin başını çektiği Cezayirilerdir. Onlar akıl ile vahyi telif ederek liberal anlayıştaki ıslahatçılar olarak bilhassa Suriye ve Lübnan'daki ulema üzerinde derin izler bıraktılar. Muhammed Abduh ve Cemaleddin Efgani ile paralel olarak Batının üstünlüğünün kabulü, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır tecrübesi ve Araplık onların fikri arka planını teşkil edecektir.³⁴

Ancak Arapların Osmanlı devletinden ayrılmasında fikri zemini hazırlayanlar daha çok bu üst tabakayı teşkil eden ulemayı takip eden orta ulema kesimidir. İbn Teymiyye'ye kadar uzanan selefi kökleri ile dinde reformcu ve Batı'ya daha yakın olmaları ile ayrılıkçı bir bakış sergiliyorlardı. İslami çizgi içerisinde bir anayasayı savunma ile başlayan bu orta ulema-selefilere kaderi etkiledikleri genç Arabistler ile birlikte Batı ile olan temasın artması ile Batıdan ve Batılı fikirlerden daha fazla ve derin bir şekilde etkilendiler. Artık onlar İslami İslahat düşüncesinden ziyade Arap kültürü, edebiyatı ve tarihi ile ilgilenen laik Araplar için özerklikten bağımsızlığa kadar giden tonları ile bir takım emellerin peşindeydiler. Bunun için ortamı sağlayan Meşrutiyeti, İslahatı savunan Jöntürk'lerden İttihad ve Terakki'ye kadar olan çizgiyi desteklediler.³⁵ Genç Arabistler 1906'dan başlayarak İstanbul'da gizli cemiyetler içerisinde aktif oldular ve I. Meşrutiyet ile birlikte Şerif Hüseyin İsyamı'nı destekleyen bir çizgiye kadar uzandılar.³⁶

³² Commnis, *Osmanlı Suriyesinde İslahat Hareketleri*, s. 49.

³³ Commnis, *Osmanlı Suriyesinde İslahat Hareketleri*, s. 44-49.

³⁴ İlhan Arsel, "Arap Milliyetçiliği Davasında Türk Aleyhtarlığı Unsuru", *AÜHFD.*, Ankara, 1972, s. 44,90; İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, s. 79; Vehbi A. Ecer; "Osmanlı Tarihinde Vahhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", *IX. Türk Tarih Kongresi*, TTKB., Ankara, 1981, s. 107-108; Commnis, *Osmanlı Suriyesinde İslahat Hareketleri*, s. 54-55, 79, 221; Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yay. İst. 1992, s. 27.

³⁵ Commnis, *Osmanlı Suriyesinde İslahat Hareketleri*, s. 252-260.

³⁶ Niyazi Berkes, *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm*, Bilgi Yay., İst., 1975, s. 35; Commnis, *Osmanlı Suriyesinde İslahat Hareketleri*, s. 279-280; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İrfan Yay. İst. 1969, s. 274.

Arap milliyetçiliğinin ruhunu teşkil eden Batılı tesirin araçları kimlerdir? Bunlar muhakkak ki Batı'nın Yeniçeriler olan, Hristiyan Araplardır. Bilhassa Suriyeli aydınlar ile Beyrut Amerikan Üniversitesinde öğrenim görmüş Hristiyan Lübnanlıların Mısır'daki faaliyetleri önemlidir³⁷. Arap edebiyatı ve tarihinin şanlı geçmişine duyulan bu Pan-Arap ulusçuluğunun üssü olan Beyrut Amerikan Üniversitesi adeta her Orta Doğu ülkesini bir Beyrutlaştırma akademisi idi³⁸

Amerika himayesinde 1847'de Suriye'de ve Beyrut'ta edebiyat, dil, sanat, sözlük ve gramer gibi nispeten tepki çekmeyen, hatta bir ölçüde takdirle karşılanan faaliyetlerle işe başlayan Arap Edebiyatçılar Derneğinin kurulduğunu görmekteyiz. Bu konuda Mısırlı ve Suriyeli Hristiyanlardan ve özellikle Haçlı günlerinden beri Hristiyan Batıya yakın duran Marunilerden faydalanıldı. Lübnan, Kudüs ve Şam'da açılan kolejlerde okutulan kitaplarda Arap kültürünün yanında ve ondan ziyade Suriye, Lübnan, Filistin, Mısır, Irak ve Mezopotamya gibi ülkelerin İslam öncesi tarihlerine ve kültürlerine önem veriliyordu. Bu okulların önemli bir özelliği de herhangi bir Batı dilinin en iyi şekilde öğretilmesidir. Kurulan bu köprü ile bu okullardan mezun olan zengin Arap ailelerinin çocukları arasında bölgecilik esasına dayalı bir milliyetçilik yerleştiriliyordu. Bu yeni kuşak Araplar Rumlar ve Ermenilerden çok şey öğrendiler³⁹.

Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde 16. yüzyıldaki İspanya ve Portekiz'in Hint coğrafyasındaki faaliyetlerine kadar götürülebilecek sömürgecilikğin önemli bir yeri vardır. Mısır'ın beş bin yıllık bir devlet geleneği ve tecrübesine dayanan tarihi, coğrafyası ve ekonomik konumu bağlamında sömürgecilik tarihinde merkezi bir role sahip olması Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde ona ayrı bir yer vermiştir. Arap uyanışının dini bir muhtevadan dünyevi bir yapıya evrilmesinde Mısır bir merkez olmuştur⁴⁰.

³⁷ William I. Cleveland, *Batıya Karşı İslam*, çev. Selahattin Ayaz, Yöneliş Yay. İst., 1991, s. 17; Kürkcüoğlu, "Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri", s. 14.

³⁸ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yay., İst, 1992, s. 29-30.; Berkes, *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm*, s. 22.

³⁹ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-88)*, TIBY, Ankara, 1991, s. 23.; Kürkcüoğlu, "Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri". s. 31; Cleveland, *Batıya Karşı İslam*, 17-33-48; Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, s. 29.

⁴⁰ Kürkcüoğlu, "Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri", s. 11; Edward Said, *Oryantalizm Sömürgecilikğin Keşif Kolu*, Pınar Yay., İst., 1982; İnayet, age., s. 26-28.; J. Olbert Voll, *İslam Süreklilik ve Değişim I*, çev. C. Aydın- Cengiz Şişman- M. Demirhan, Yöneliş Yay. İst. 1991, s.168; Fromkin *Barışa Son Veren Barış*, s. 92.

Arap milliyetçiliğinin doğuşunda Osmanlı devletinin Avrupa devletleri karşısında güçsüz kalması, Müslüman Arap ülkelerini korumakta gösterdiği zaafın etkisi vardır. Zira İngilizlerin siyasi baskılar ile Irak'ta ekonomik imtiyazlar koparmak istemeleri karşısında Arap mebus ve halkının gösterdiği büyük tepki ile⁴¹ Trablusgarb'ın İtalya tarafından işgali karşısında Osmanlı devletinin bu işgali tanımak zorunda kalmasına Arap basını ve aydınları tepki gösterdiler. Hristiyan Arapların etkisiyle Beyrut, Şam ve Basra'da gizli cemiyetler kuruluyor ve aydınlar arasında adem-i merkezîyetçi görüşler yayılıyordu⁴².

Arapların Osmanlı Devletinden kopmasında diğer bir unsur ise Tanzimat ile başlayan İslahat ve Meşrutiyet ile genişleyen ıslahat hareketleridir. Bu değişiklikler Arapların bilincinde derin izler bırakmış olmalıdır. Gayr-i Müslimlerin refah seviyesindeki siyasi ve sosyal yönden doğurmuş olduğu gerilim sıcak çatışmalara da sebep oldu. Lübnan'da Dürzi-Maruni, Şam'da Müslüman-Hristiyan çatışmaları Batılıların da müdahalesiyle Müslümanların aleyhine sonuçlanınca Arapları psikolojik olarak Osmanlıdan koparmaya başladı. Diğer iç ve dış olayların etkisi ile Abdulkadir Cezayiri'nin başkanlığında bağımsız bir Suriye krallığı kurmaya kadar gitti.⁴³ Ancak II. Abdulhamid ile başlayan istikrar dönemi bu hareketleri frenledi.

Diğer taraftan Tanzimat'ın idari, hukuki amaçlı reform uygulamaları Suriye ulemasını etkiledi. Devlet okullarının Şam'a kadar yayılması, matbaanın da Şam'a kadar uzaması aslında Tanzimat kurumlarının Suriye'ye transferinden başka bir şey değildi. Mısırlılardan sonra Şam'da ilk olarak Suriye adlı Arapça ve Türkçe gazete basıldı. Bunu başkaları takip etti ve Avrupa'daki gelişmeler tercüme vasıtasıyla Suriye aydınlarını etkilediler.⁴⁴ Özellikle Ziya Paşa, Mithad Paşa ve Cevdet Paşa gibi şahsiyetlerin Suriye valilikleri Suriye'deki reformist hareketlerin gelişmesini etkiledi ve Meşrutiyet taraftarların doğmasına vesile oldular. 19. asrın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Türk milliyetçiliği hem Arapları ürkütmüş hem de onların bu hareketten etkilenmelerine sebep olmuştur. İttihad ve Terakki'nin merkezîyetçi politikaları Arapları ürkütürken onları imparator-

⁴¹ Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İst. 1986, s. 122.

⁴² Zekeriya Kurşun, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü", *Türk Yurdu*, C.10, S. 32, Nisan 1990, s. 17.

⁴³ Commis, *Osmanlı Suriyesinde İslahat Hareketleri*, s. 24-26, 166; Celeveland, *Batıya Karşı İslam*, s. 33-34.

⁴⁴ Commis, *Osmanlı Suriyesinde İslahat Hareketleri*, s. 26, 40.

luğa bağlamaya yönelik ademi-i merkezîyetçi politikalarından dolayı olumlu yönde etkilenmiştir⁴⁵.

Arap milliyetçilik hareketlerinin gelişmesinde önemli bir faktör de kurulan dernek ve cemiyetlerin açık veya gizli faaliyetleridir. Şerif Hüseyin örneğinde olduğu gibi bu dernek ve cemiyetler aynı zamanda Batılı devletlerin Osmanlı devleti içerisindeki en önemli istihbarat kaynakları oldukları bilinmektedir⁴⁶. Ancak II. Meşrutiyet öncesinden itibaren ortaya çıkan bu cemiyetlerin geniş tabana dayanmadıkları bilinmektedir⁴⁷. Sosyal ve eğitim amaçlı bu tür cemiyetler daha sonraki radikal ve siyasi ağırlıklı cemiyetlerin kurulmasını etkilemelerine rağmen, onların çoğu gibi Osmanlıdan tam bağımsızlık yerine adem-i merkezîyetçiliği istemişlerdir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, onun sağladığı imkanlardan faydalanarak İstanbul'da Arap-Osmanlı Kardeşlik Cemiyeti kurulmuştur. Gayesi milli fikirleri yaymak olan bu cemiyet kısa sürede kapatılmıştır. 1909'da bir edebiyat kulübü olarak kurulan El-Muntana El-Edebi 1915'e kadar Mısır ve Suriye'de şubeler açacak kadar genişlemiştir. Bunun içinden siyasi gayeli Kahtaniye, onun içinden de özellikle subaylar arasında yaygın olan El-Ahd Cemiyeti kuruldu. Bu son cemiyet Arap İhtilali adıyla daha açık bir tavır ve gaye ortaya koydu. Ayrıca Lübnan'da Fransızların destekledikleri dernekler vardı ve bunlardan 1912'de Mısır'da kurulan Adem-i Merkezîyetçilik ve 1911'de Paris'te kurulan Arap Gençliği (El-Fetat El-Arabi) önemli olanları idi.⁴⁸ Bu arada Osmanlı devletine karşı isyan eden Şerif Hüseyin bu cemiyetlerle ilişki içerisinde idi ve oğlu Abdullah I. Dünya Savaşından hemen önce Kahire'de Suriyeli M. Reşad Rıza tarafından kurulan Arap Birliği cemiyetine katılmıştı.⁴⁹ Bütün bu cemiyetlerden daha önce açılanlar Suriyedeki Arap Rönesans Cemiyeti gibi daha çok Arap tarihi, kültürü, dili üzerinde araştırma ve çalışmalarla ilgilenmişlerdir. Bunun yanında idari, siyasi-dini konu ve tartışmalar yapmışlardır. Ancak daha sonra kurulan cemiyetler daha çok ihtilalci karakterde siyasi bir gaye peşinde

⁴⁵ B. Abu Manneh, "Sultan Abdulhamid II and Shikh Abdulhu-da al-Sayyadi", MES., Vol. No: 2, May. 1979, s. 131-134; Ahmad, "Sultan Abdulhamid II and Shikh Abdulhu-da al-Sayyadi", s. 226, 253, 356-7; Kurşun, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü", s. 14; Commis; *Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri*, s. 2/3.

⁴⁶ Kurşun, *Yol Ayırımında Türk-Arap İlişkileri*, s. 202; Kürkçüoğlu, "Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri", s.22, 23 vd.

⁴⁷ Faik Bulut, *Orta Doğu'da İslami Örgütler*, Tüm Zamanlar Yay. İst., 1993, s. 202-3.

⁴⁸ Arap cemiyetleri için bak. Kürkçüoğlu, "Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri", s. 21-2-3.

⁴⁹ M. Colombe; "Abdullah b. Husayn", *Eİ*, C.I, E.J. Brill, London, 1979, s. 45.

olmuşlar ve bunlardan dolayı da Batılı devlerle Şerif Hüseyin gibi isyancılarla sürekli ilişki içerisinde bulunmuşlardır.⁵⁰

Arapların Osmanlı devletinden kopmasındaki son düğüm Mekke Şerifi Hüseyin'in isyanıdır. Araplar arasında Vahhabilerden başlayarak II. Meşrutiyet dönemleri içerisinde kısa ve dar kapsamlı ayaklanmalar meydana gelmiştir. Ama bu isyanlar genel olarak Osmanlı-Arap ilişkilerini etkilememiştir. Şerif Hüseyin'in isyanı durumu nedir? Aslında genel olarak bakıldığı zaman Şerif Hüseyin'in isyanı da pek farklı değildir. Ona bütün özelliğini veren I. Dünya Savaşı gibi Osmanlı devletine son veren savaşın içinde çıkması ve arkasındaki güçlü Batılı desteğidir. İsyanı çıkaran İngiltere, savaş öncesinde aslında böyle bir hareketi düşünmemekle birlikte Çanakkale muharebeleri ve savaşın seyri İngiltere'yi isyanı çıkarmaya itmiştir. Şerif Hüseyin 5 Haziran 1916'da Arap isyanını başlattı ve kısa bir süre sonra da müttefiklerin itirazlarını dinlemeden kendini "Arap Ülkeleri Kralı" ilan etti. Özellikle Fransızların itirazları sonunda, sonraları "Hicaz Kralı" olmakla yetindi.⁵¹ Ancak bu isyan değil İslam aleminden katılım bulmak Araplar arasında bile taban ve taraftar bulamamıştır. Ancak İngiliz altınlar ve Fransız subaylarının desteği ile ayakta kalabilen birkaç bin aşiret mensubundan ibaret kalmıştır.⁵² Hatta İngiliz yazarı Robert Lacey'in deyimine göre, "Onun (Hüseyin) akımı bir Arap ayaklanmasından çok bir İngiliz Haşimi komplosu idi ve bir milyon sterline yaklaşan İngiliz altını ile finanse edilmiştir."⁵³ Öyle ki Arap gizli cemiyetleri dahi ferdi katılımların dışında destek vermemişler ve savaş başında Osmanlı devletini desteklemişlerdir. Elde edecekleri özerklik veya bağımsızlık olmazsa Hristiyanların değil Türklerin yönetiminde kalmayı arzuluyorlardı.⁵⁴ Gerek İngilizler ve gerekse Şerif Hüseyin durumu iyi görmedikleri için, aslında isyanın Osmanlı devletine karşı değil İttihad ve Terakkiye karşı olduğunu, kendilerinin hilafete ve devlete sadık olduklarını propaganda ediyorlardı. Zira Hind Müslümanları buradaki İngiliz tezgahını daha o zaman fark etmişlerdi⁵⁵ ve bu İngiltere için hiç de iyi bir durum değildi. Bu arada Necd bölgesine özerk bir şekilde hakim olan Abdulaziz de Şerif Hüseyin'i desteklemediği gibi yayılmasını da kendi hesabına rahatsız oluyordu. Hele Şerif Hüseyin'in kendisini Arap memleketlerinin kralı ilan

⁵⁰ Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III/III. TTK, Ankara, 1991, S. 218-9.

⁵¹ S. J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E. Yay. C. II. İst., 1983, 386.

⁵² Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 212-218.

⁵³ Salahi Sonyel, "T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna karşı Ayaklandırmak İçin Nasıl Aldattı" *Bellekten*, C. II, S. 199, Nisan 1987, s. 231.

⁵⁴ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 214.

⁵⁵ Kürkcüoğlu, "Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri", s. 125-6-7,134.

etmesi ve diğer taraftan iki oğlunu Ürdün ve Irak'a kral olarak yerleştirmeyi başarması, arkasından da 1924'de halifeliğin kaldırılması ile halifeliğini ilan etmesi Suud Abdulaziz'i harekete geçerek Hicaz'ı ele geçirdi ve Suudi Arabistan krallığını ilan etti. Ürdün ve Irak ile sınır anlaşmazlıkları 1927'de İngiltere'nin bu krallığı tanımasına kadar devam etti.⁵⁶ Daha sonra Ürdün ve Irak ile ilişkiler düzeldi.

4. Modern Orta Doğu'nun Eşikleri

Bugün gelinen noktada modern Orta Doğu'nun oluşmasında birinci safhası Arap milliyetçiliğinin fikri mayalanmasıdır ki, I. Dünya savaşı sonundaki siyasi yapılanma ve manda yönetimlerine kadar devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlıdan ayrılmaktan ziyade, adem-i merkezîyetçi bir istek ağır basmaktaydı.

İkinci safha I. Dünya savaşı ile II. Dünya savaşı arasındaki dönem olup Avrupa devletlerinden bağımsızlık almak şeklinde kendisini göstermiştir. Bu da daha II. Dünya savaşı arafesinden başlayıp savaş sonrası dönemde devam ederek 1972'de Umman, Bahreyn ve Katar'a bağımsızlık verilmesi ile tamamlanmıştır.

Üçüncü safha Pan-Arap idealinin Mısır ve Suriye merkezleri ve daha sonra Irak etrafında geliştiği dönemdir. Bu arada Riyad'da geleneksel monarşi ve İslam eksenli bir birliğin merkezi rolünü oynuyordu. Ancak Orta Doğu'daki gerçekler, İsrail karşısındaki durum, Filistin konusundaki farklı hedefler ve ideolojik-siyasi yapılanma ve yayılmalardaki çakışmalar bu rüyayı 1970'lerde söndürdü. Onun yerine artık sahip oldukları sınırlar içerisinde kendini kabul ettirme ve bundan dolayı kimlik kazanma amacına yönelik bir milliyetçilik anlayışı yerleşti.

Bugün içinde bulunduğumuz bir dördüncü safha vardır ki radikal dini hareketlerin İslam coğrafyasını yani Orta Doğu'yu sarmaladığı bir dönemdir. 20. yüzyılın son on yılına girilirken Afganistan mücahit hareketi ile İran devriminin ateşlediği yeni bir iklime girilmiştir. Orta Doğu'da Arap milliyetçiliğinin laikçi batılı yüzünün solması yeni arayışların kapısını açtı. Geniş kitlelerin kendilerini ifade edeceği bir ideolojiye, bir meşruiyet aracına ihtiyaç duyulmaktaydı. Humeyni hareketi Şii ve Şiiğe yakın coğrafyalarda yeni bir motivasyon meydana getirmesine rağmen İslam coğrafyasının ancak yüzde onluk bir kısmını temsil ediyordu. Rus işgaline karşı Afgan mücahit hareketi İslam coğrafyasındaki radikal dini duyarlılığın ilgi merkezi haline getirildi. Çeçenistan ve Bosna-Hersek savaşları kendilerine kimlik arayışında

⁵⁶ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 206-7.

olan geniş Müslüman kesimlerde dini ilginin radikalleşmesi için uygun bir iklim hazırladı. Afganistan'dan başlamak üzere bu mücahit hareketlerinin Suudilerden destek görmesi o zamana kadar işgalcilere karşı ve onların işbirlikçisi yandaş rejimlere karşı meşru bir mücadele veren bu hareketlerin tüy değiştirmesine sebep oldu. Böylece ülkeden ülkeye gönüllü olarak savaşan ve milletlerarası bir tecrübe haline gelen bu hareketler yeni kuşaklarda emperyalizme karşı totaliter bir zihniyet yapısına sahip olan radikal cihatçı hareketlere evrildi. Ve adeta mantar gibi biterek her ülke kendi cihatçı örgütleriyle anılmaya başlandı. Ancak zamanla bu radikal cihatçı örgütlerin ortak karakteri ise emperyalistlerden ziyade, hatta onların menfaatlerine hizmet edecek şekilde, kendi ülkelerini hedef alan terör örgütlerine dönüşmeleridir.

Şimdi bu duruma nasıl gelindi ve bugünkü Orta Doğu'nun oluşumunda Batılı devletlerin rolünün ne olduğuna bakabiliriz. Orta Doğu'nun siyasi haritasının oluşmasında özellikle iki devletin rolü olmuştur: İngiltere ve Fransa. II. Dünya savaşından sonra ise bu devletlerin yerini ABD ve Sovyetler Birliği alırken İngiltere ve Fransa ikinci planda kalmışlardır.

İngiltere, I. Dünya savaşı öncesinde gelecekteki Orta Doğu'nun alt yapısını oluşturmakla birlikte savaş sırasında bu bölgelerin riske girmesini istemediği için harekete geçmedi. Ancak 1914'te Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumu değiştirdi⁵⁷. Yine de İngiltere'nin Orta Doğu üzerindeki politikasına yürürlüğe koyması için Çanakkale zaferini beklemesi gerekiyordu. İngiltere artık Orta Doğu meselesine savaş açısından merkezi bir rol veriyordu. Savaş daha başlamadan 1912'de⁵⁸ ve savaşa başladıktan sonra Osmanlıları arkadan vurmak için Araplarla temas halindeydi. Bir taraftan Şerif Hüseyin'e Arapların kralı unvanı ile Lübnan hariç bütün Arabistan, Suriye, Filistin ve Irak'ı vermeyi kabul ederken, diğer taraftan İbn Suud ile 1915 Aralığında anlaştı⁵⁹. Bu görüşmeleri son safhasında öğrenen Fransa ile 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot Andlaşmasını imzalayarak Orta Doğu'nun siyasi yapılanması bu andlaşma ile tamamlandı. Bu andlaşmaya göre Akka'dan başlayıp Akdeniz sahil bölgesi ve Kuzey'den Musul'a kadar uzanacak şekilde Fransa'ya verilecekti. Bağdat-Basra arası ise İngiltere'nin olurken, Filistin'e milletlerarası bölge statüsü verildi. Geri kalan Arap topraklarında kurulacak Arap devleti ve devletleri federasyonu ise kuzeyi

⁵⁷ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 66.

⁵⁸ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 238; Sonyel, "T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna karşı Ayaklandırmak İçin Nasıl Aldattı", s. 239.

⁵⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 25-6. , Sonyel, "T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna karşı Ayaklandırmak İçin Nasıl Aldattı", s. 126.

Fransa, güneyi ise İngiltere'nin nüfus bölgesi olacaktı. Burada Yahudilere Filistin'de bir yurt, Araplara da bağımsızlık vaadlerindeki çelişkiyi saklamak için plan gizli tutuldu⁶⁰. Ancak Çarlık Rusya'sının gizli belgelerinin Bolşevikler tarafından açıklanması Orta Doğu üzerinde tam bir soğuk düş oldu. Ancak 7 Kasım 1918'deki ortak deklarasyon Arapları bir kez daha aldatacaktı. Faysal'ın Paris Konferansındaki bağımsızlık çabaları manda rejimleri ile sonuçlandı. 1920 San Remo konferansı ile İngiltere, Irak, Ürdün ve Filistin'i Fransa ise Suriye ve Lübnan'ı alarak kendi aralarında paylaştılar⁶¹. Orta Doğu'da kendi etki alanını oluşturan İngiltere 1922'de bir takım düzenlemelere gidecektir ki artık Orta Doğu bu siyasi zemin üzerinde oturmuş olacaktır. 1922'de Allenby Deklarasyonu ile Mısır tahtına I. Fuad getirilerek sözde bağımsız, himaye altında bir devlet kurdu. Aynı yıl bir andlaşma ile Irak'ta bir himaye rejimi kurulurken Ürdün'e de Filistin'den ayrı bir politik yapı kazandırıldı. 1922'de Filistin mandası hükümleri gereğince Şeria nehrinin batısında bir Yahudi devletinin kurulmasını kararlaştıran İngiltere, aynı yıl Suudilerle bir andlaşma yapmış ve Suudi Arabistan, Irak-Kuveyt sınırları çizmiştir.⁶²

Orta Doğu'da önemli role sahip olan İsrail devletinin doğuşu Sykes-Picot gizli anlaşmalarında Filistin'e milletlerarası bir statü verilmesi ile başladı. 1917 Balfour Deklarasyonu ve Paris Konferansı'nda Emir Faysal'ın Arap İmparatorluğu uğruna Yahudilerle anlaşmasıydı⁶³. Ancak bu, Arap Filistin'i ile uyum içinde olmalıydı. Bundan sonrası artık İngiliz diplomasisinin başarısına bırakıldı ki, bu başarı Arap davası ile Yahudi davasını kardeş yapmış 3 Aralık 1919'da Emir Faysal ile Weizman arasında bir anlaşma ile sonuçlanmıştı. Böylece İngiltere 1922 düzenlenmesi ile İsrail'in fiili kuruluş safhasını başlatmış, 15 Mayıs 1948'de Filistin'deki kuvvetlerini çekmeden bir gün evvel Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etti.

Orta Doğu'nun şekillenmesinde ikinci ülke konumunda olan Fransa'nın, emperyalist emellerini perçinlemek için tarihi, dini ve iktisadi temellere dayanan bir meşruiyet iddiası ile ortaya çıkmıştır. Fransız senatör Flandin 1915'te yayınladığı Suriye ve Filistin konulu raporda, Haçlı Seferleri

⁶⁰ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 384-5.; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 126; Fromkin *Barişa Son Veren Bariş*, s. 183-4.

⁶¹ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 50-51-2; Armaoğlu, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 197-8; Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s. 35; Sonyel, "T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna karşı Ayaklandırmak İçin Nasıl Aldattı", s. 248.

⁶² Fromkin, *Barişa Son Veren Bariş*, s. 564.

⁶³ Armaoğlu, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 200; Fromkin, *Barişa Son Veren Bariş*, s.278,292.

dönemine atıfta bulunarak “Suriye ile Filistin yüzyıllardır Orta Doğu’nun Fransa’sını oluşturacak derecede Fransa tarafından biçim verilmiş bir ülke”⁶⁴ iddiasındaydı ancak Suriye ile yetinmek zorunda kalmıştı⁶⁵.

Modern Orta Doğu’nun siyasi haritasının oluşmasında, dört bölgede Osmanlı gücünün düşüşü rekabetteki Avrupa devletlerinin tesiri altında, bağımsız merkezlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. İleride devlet haline gelecek olan bu otonom bölgeler Mısır, Lübnan, Yemen ve Necd bölgeleridir.⁶⁶ İngiltere, Orta Doğu’yu yeni Hindistan yapmanın çabaları içindeydi ve herhalde en uygun merkez Mısır olmalıydı.⁶⁷ Kısaca İngiltere ve Fransa, gayet keyfi bir taksimatla bölgeyi İslamiyet öncesi ilk ve orta çağlara ait isimlerle isimlendirerek hiçbir tarihi, dini, coğrafi, kültürel temele dayanmayan suni devletler ortaya çıkarmışlardır.

Sonuç

19. yüzyılın başlarından itibaren dünyaya hakim olan batılı devletler Osmanlı coğrafyası için Yakın Doğu, Osmanlı’nın doğusu ile Çin arasındaki bölgeye Orta Doğu, Çin’den ötesi için ise Uzak Doğu tabirlerini kullanmışlardır. Osmanlı Devletinin tasfiyesi ile artık Yakın Doğu kavramı da gündemden düştü. Bununla birlikte II. Dünya savaşına kadarki manda yönetimleri döneminde bölge için her iki kavramda kullanıldı. II. Dünya savaşı sonrası ise Orta Doğu kavramı bugünkü anlamıyla yerleşmiştir.

Ancak bugün Orta Doğu kavramının manası, muhtevası ve sınırlarının tam olarak ifade etmek veya bu konuda ortak bir tanımlamaya gitmek mümkün değildir. Büyük devletlerin bakış açıları, bölgedeki siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri hareketlilikle meydana gelen merkez kaymalarına bağlı olarak sınırlar değişebilmektedir. Bazen Etiyopya, bazen Yemen, bazen İran-İrak savaşlarından Afganistan direnişine kadar olan alanı içine alırken genellikle Arap-İsrail savaşları, Lübnan, Basra Körfezi, Irak ve Suriye bölgelerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Adeta çatışma nerede ise Orta Doğu orası olmuş ve bunalım, siyasi istikrarsızlık bu kavramı en iyi şekilde ifade etmektedir.

Bütün bu bunalımların sebebi sınırlarından yönetim biçimlerine kadar Avrupa tarafından şekillendirilen siyasi tablodur. I. Dünya savaşının sonunda bugünkü Orta Doğu’nun sınırları Avrupalı devletler tarafından

⁶⁴ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s.182-3.

⁶⁵ Commnis *Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri*, s. 59. ; Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 183.

⁶⁶ Lewis, “Yakın Doğu Haritası”, s. 32.

⁶⁷ Lewis, “Yakın Doğu Haritası”, s. 29-30.

çizilmiştir. Irak ve Ürdün bir İngiliz buluşudur ve Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak sınırları 1922'de bir İngiliz memuru tarafından çizilmiştir. Körfez ise şeyhlere tahsis edilmiştir. Suriye-Lübnan'da Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki sınırlar Fransa, Ermenistan-Azerbaycan sınırı Sovyetler tarafından çizilmiştir. Bütün bu siyasi sınırlar içerisindeki yönetim biçimleri de Batılı bağımlı hale getirilmiştir. Orta Doğu'daki siyasi hayatın temeli olan dinin yerine Ruslar komünizmi, İngilizler milliyetçiliği ya da kendilerine sadık hanedana bağlılığı getirmek isterken, Fransa Orta Doğu'da dinin politik hayatın temeli olmasına izin vermiştir. Bütün bu gelişmeler daha yüzyıllar öncesinde Batının keşif kolu olan Oryantalizmin marifeti idi.

Avrupa İslam coğrafyasının kadim zamanları üzerinde yoğun çalışmalar başlattı. İbrani, Kıpti, Fenike, Gassani ve Nebatlılar yeniden incelendi. Mısır-bilim, Asur-bilim, Hitit-bilim, İran-bilim ve diğer İslam coğrafyası araştırmaları doğdu. Artık İslam coğrafyasını ilk ve Ön ortaçağ dönemlerine ait unutulmuş ve meşruiyetini kaybetmiş medeniyetlere ait isimlerle bölge adlandırılmaya başlandı. Burada kendilerine, İslam aleminde yaşayan Kıpti, Süryani ve İbrani gibi azınlıklar ile Yunan ve Roma dönemi kaynakları referans teşkil etti. Hıristiyan azınlıklar tespit ve teşhis edilerek ön plana çıkarıldı. Bunlar Batının hem araştırmalarında hem de siyasi müdahalelerinde başlıca tutunma noktalarını oluşturdular. Artık ne Gassaniler, ne Nebatlılar, ne Fenikeliler ne de Aramiler devlet kuracak din, dil ve etnik topluluklara sahip değillerdi. Orta Doğu'nun haritası Avrupa modeline göre uygun hale getirilene kadar paylaşıldı, sınırlandırıldı ve yeniden adlar kondu. Bu isimler üzerine oluşturulan siyasi yapılanmada başlıca iki ölçü esas alındı: Dar bölge temeline dayalı bir vatanseverlik ve etnik milliyetçiliktir. Bu şekilde yeni isimler alan bölgeler, ülke temeline dayanan vatanseverlik ve dil-etnik esasa dayanan milliyetçilikle kendilerine meşruiyet aradılar ve kendilerini İslam unsurlardan tecrit ederek Firavunları, Asurları, Aramileri, Fenikelileri, Babilleri, Hititleri yüceltmeye başladılar. İşte o zaman hiçbir tarihi, dini, coğrafi ve etnik temeli olmayan Iraklılık, Ürdünlülük, Suriyelilik, Kuveytlilik, Katarlılık, Mısırlılık ve Anadoluluk gibi mensubiyet unsurları ortaya çıktı. Batı, ekonomik-bölgecilik temeline dayalı olarak kurduğu devletlerin varlığını mevcut statükoyu devam ettirebilmek için, bu milliyetçilik ve vatanseverlik anlayışını "kültürel zemin" diyebileceğimiz bir yere oturtmakta, bu amaçta kurulan devletlere ilkçağ medeniyetleri ile kimlik kazandırılmaktadır. Böyle bir kimlik kazandırma aynı zamanda birliği sağlayabilecek potansiyel İslam eksenli bir anlayışı da ortadan kaldırmaktadır. Başlangıçta yapay olarak oluşturulan bu devletler zamanla kendi asabiyetlerini oluşturarak adeta sınırlarını sertleştirmişlerdir.